

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3600>

Number: 49 , p. 157-174, Autumn I 2016

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

09.07.2016

30.09.2016

DİL ÖĞRETİMİNDE MANZUM SÖZLÜKLERİN ROLÜ VE TUHFE-İ NUSHÎ

*TUHFE-İ NUSHÎ AND THE ROLE OF VERSE DICTIONARIES IN
LANGUAGE EDUCATION*

Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Osmanlı sıbyan mekteplerinde ve medreselerinde ders veren müderrisler tarafından dil öğretimine yardımcı olmak üzere kaleme alınan manzum sözlükler, Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vererek bu dillerin öğretilmesini kolaylaştıran eğitici ve öğretici ders kitapları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

4-6 yaşları arasındaki çocukların üç-beş yıl süren eğitimleri süresince devam ettikleri bu okullarda düzgün ve yerinde konuşma sanatı diyebileceğimiz belâgatın ders kitapları arasında yer alan bu sözlükler, biçim ve içerik açısından çok yönlü eğitici ve öğretici roller üstlenmişlerdir. Arapça ve Farsça yaklaşık biner basit kelimenin öğrenilmesini amaçlayan manzum sözlükler öğrencilerin söz dağarcığını zenginleştirmekte ve sözcük ezberini kolaylaştırmaktadır.

Şiir dilini oluşturan kelimelerin dizelerle öğretilmesi öğrencilerin ilgisini çekmekte, onlara ses, sanat ve estetik duygusu kazandırmakta, yabancı dil metinlerinin okuma ve anlama sürecini kısaltmakta ve en önemlisi öğrencilere anlam bilgisi öğretmektedir. Anadolu'da ilk önemli örneklerini Germiyanogulları sarayının iki büyük şâiri Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î tarafından yazılan satır altı Türkçe Arapça-Farsça manzum sözlüklerle gördüğümüz bu manzum sözlük yazma geleneğinin 19. asırda yazılan eski harfli basma en son örneği, Çemişgezekli Nasuh Efendi tarafından yazılan Tuhfe-i Nushî adlı Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüktür.

Tanzimat'ın ilk yıllarında kaleme alınan Tuhfe-i Nushî'den hareketle kaleme aldığımız bu makalede kısaca manzum sözlüklerin Osmanlı medreselerindeki dil eğitimine katkıları ortaya konulmaya çalışılacak, bu modelin günümüz ilk ve orta öğretim kurumlarında öğretilmeye çalışılan dil eğitimine ne gibi katkılar yapabileceği tartışmaya açılacak ve Çemişgezekli Nasuh Efendi'nin bu sözlüğü bilim dünyasına tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manzum Sözlükler, Çemişgezek, Nasûh Efendi, Germili, Tuhfe-i Nushî

Abstract

The verse dictionaries are considered as important educational materials written by lecturers of Ottoman primary schools and madrasas to support language education. They have provided the Arabic and Persian counterparts of Turkish words, therefore simplifying the learning process of said languages.

During the three to five year educational processes of 4-6 year olds verse dictionaries have assumed multiple educational roles in terms of form and content. By including roughly one thousand words from Arabic and Persian, have enriched the vocabulary of the students and simplified the memorization process.

Educating the words that make up the poetic language through verses, has not only generated interest from students, but provided them a sense of vocalization, art and aesthetics. Verse dictionaries have shortened the period of reading and understanding a foreign text, and more importantly imparted a knowledge of meaning to the students.

First important examples of the below the line Turkish to Arabic-Persian verse dictionary tradition were written by Ahmedî and Ahmed-i Dâ'î of the Germiyanoglu Palace. The latest example of this tradition was written in 19th Century by Nasuh Efendi of Çemişgezek.

In this article we have departed from Tuhfe-i Nushî, which was written in the first years of Ottoman Tanzimat period, and examined the contributions of verse dictionaries to language education in Ottoman education institutions. The possible adaptation and benefits of the language learning model to contemporary language education in today's primary and secondary education institutions are also discussed and Nasuh Efendi of Çemişgezek will be introduced to the academic community.

Keywords: Language Education, Verse Dictionaries, Nasuh Efendi of Çemişgezek, Germiyanoglu, Tuhfe-i Nushî

1. GİRİŞ¹

A. Sıbyân mektepleri

Sıbyân mektepleri oluşumunu ve gelişimini Selçuklular döneminde tamamlamış ve güçlenerek İslam coğrafyasının ve Osmanlı'nın yaklaşık altı yüz yıl süren bir eğitim sürecini etkilemiş, ilkokul karşılığı eğitim ve öğretim kurumlarıdır.

Sıbyân, Arapça sabî kelimesinin çoğulu olarak üç yaşından büyük çocuklar için kullanılan bir tabirdir. Arapların küttâb, Selçukluların sıbyân, Osmanlıların Dârü't-ta'lim, taş mektep veya mahalle mektebi dediği bu okullarda okutulan dersler, ders konuları ve kitapları 11. yüzyıl Selçuklu döneminin geleneksel ana yapısını muhafaza ederek 19.asra kadar devam etmiştir.

Osmanlı'da daha çok mahalle mektebi olarak bilinen bu okullar önce İzmit, Bursa ve Edirne'de daha sonra İstanbul'da açılmıştır.

Sıbyân /mahalle mekteplerine başlamak zorunlu değildi. Bu okullara ailenin toplumdaki statüsüne veya öğrencinin başarısına göre 4-6 yaş arasında -(4yıl 4ay 4günü veya 5yıl 5ay 5günü dolanlar) başlanırdı.

Genellikle cami çevresinde yer alan tek derslikli bu mektepleri bitirme süresi talebenin aldığı dersleri başarmasına göre 3-5 yıl arasında değişirdi. Tek derslikte farklı düzeyde 20-30 arasında talebe, muallimden sınıf durumuna ve derecesine göre ders alırdı.

Medreselerde dersler sabahtan ikindiye kadar devam ederdi. Ders süresi dört-beş saati geçmezdi. Öğle vakti ara verilirdi. Salı ve Cuma günü haftalık tatildi. Üç aylar, bayramlar ve kandillerde de tatil uygulanırdı. Sıbyân mekteplerini vakfın mütevellisi idare ederdi. Bu mekteplerin hocaları medrese mezunu muallimlerden seçilirdi. Muallimlerin âlim, inançlı, samimi, ahlaklı ve iyi karaktere sahip olması şarttı. Kalfa/halife, hocaların yardımcısıydı. Muallimlerin ve yardımcılarının ücretleri bu vakıflar eliyle veya mahalleden temin edilirdi.

¹Manzum sözlüklerin okutulduğu eğitim kurumlarının başında Sıbyân mektepleri ve Medreseler geldiği için giriş kısmında bu mekteplerin özellikleri detaylandırılmıştır.

Mahalle mekteplerinde Kur'an-ı Kerim temel dersti. Buna bağlı olarak tecvid, ilmihal/fıkıh/muamelat, ahlak/edeb, dinler-peygamberler tarihi/siyer, sarf/nahiv-dilbilgisi (morfoloji/kelime biçimleri ve sentaks/sözdizimi-cümle bilgisi), matematik/aritmetik bilgisi dersleri zorunluydu.

Hüsn-i hat/güzel yazı sanatı ve belâgat/klasik edebiyat bilgisi/şiir sanatı yardımcı dersler arasındaydı. Arapça ve Farsça basit cümleler, aruz vezni ve şiir sanatının diğer unsurları, belâgatın bölümleri arasında öğretilirdi. Mahalle mektebini başarıyla bitirenlere icâzet denilen bir başarı diploması verilirdi.

Sıbyân mekteplerinden mezun olanların büyük çoğunluğu medreselere devam edemezdi. Talebenin yüksek eğitim denilen medreseye devamı için ailesinin eğitimli ve sosyal statüsünün yüksek olması, mektepte ders aldığı muallimin başarısını desteklemesi ve başarılı olacağına kefil olması, ayrıca kendini medrese eğitimi boyunca destekleyecek bir hami bulması gerekiyordu. Bu şartlardan birine ulaşan talebe, en yakın medreseye kaydolur ve yükselme şansı yakalardı. Beş yaşında mektebe başlayan başarılı bir talebe, 9-10 yaşında icazetini alır ve medrese eğitimine devam ederdi.

B. Medreseler

Kelime anlamı ders/derese kökünden ilim öğrenmek ve okumak olan medrese, Selçuklu coğrafyasında Müslümanların eğitim ve öğretimini sağlamak amacıyla kurulan yüksek dereceli eğitim kurumlarıdır. (Baltacı, 1976:23)

Medreseler Gazneliler'den itibaren var olmasına rağmen ilk gelişmiş medreseler Alparslan döneminde Nişabur Nizamiye/Nizamü'l-mülk medreseleridir. Medreselerin temel din eğitimi ehl-i sünnet, özellikle şâfiî ve haneî karakterlidir.

Anadolu'da ilk medrese 1330 yılında Orhan Bey tarafından İznik'te kurulmuştur. Fatih'in yeni bir düzenle kurduğu Sahn-ı Semân/Semaniyye medreseleri döneminin

statüsü en yüksek medresesidir. Karadeniz ve Akdeniz olmak üzere iki kısma ayrılan ve her birinde dörderden sekiz medresenin yer aldığı bu eğitim kurumu hukuk, ilâhiyat ve edebiyat ağırlıklı ders vermiştir. Mahalle mektebinden başarıyla mezun olan talebe, Semaniyye'nin tecrid denilen birinci medresesinde öğretime başlardı (Kılıç,2001:205-216).

Medrese talebelerine tâlib, fâkih, suh-te, softa ve müsteîd gibi isimler verilmiştir. Medreseye yeni başlayan öğrenciye mübtedi, son dönem öğrencisine danişmend denir. Danişmend, sahn-ı semanı bitirerek mülazım olur. Her medresenin bitirme süresi yaklaşık bir-iki yıldır.

Osmanlı medreseleri; 1.tecid, miftah ve telvih gibi okutulan kitap adlarına, 2. 20'li(tecid), 30'lu(miftah), 40'lı gibi müderrise ödenen yevmiye/günlük ücretlere göre, 3. Hariç, dâhil, sahn gibi medrese statüsüne göre isimlendirilmiştir. Medreseler hoca/müderris merkezli ve ders geçme esasına dayanır (Bilge, 1984:29-30).

Bir medresenin şöhreti, sahip olduğu müderrisin başarısına göre değerlendirildi. Medrese öğrencileri alması gereken dersleri farklı medreselerin müderrislerinden de alabilirlerdi. Medreselerde müderrislerin seçtiği kitaplar okutulur, dersler mufassal/ayrıntılı işlenir ve gerekirse tüm kitap ezbere öğretilirdi. Medreselerde dersler dedüktif /tümdengelim /ezber metoduna bağlı olarak işlenirdi.

Semaniye ve Süleymaniye medreselerinde eğitim süresi ortalama 7-8 yıl, taşra medreselerinde 5 yıldır. Müderrislerin öğrenci sayısı 20'yi geçmezdi. Medreseler yatılıydı. Taşra müderrisleri yevmiye/günlük olarak 5-10 akçe, Fatih müderrislerine 30/50 akçe, Süleymaniye müderrislerine 60 akçe, Selimiye müderrislerine 70 akçe ödenirdi.

90-100 akçe alan müderrisler alanının yetkini , [Allâme]jen bilgin kişisiydi. Müderris yardımcısı olan muîdler-asistanlar- 5 akçe yevmiye alır ve talebelere her konuda yar-

dımcı olurdu. Üç aylar, bayramlar ve kandiller tatildi. Bu dönemlerde talebeler bir tavsiyename belgesi olarak taşraya çıkar, hem pratik yapar hem de harçlıklarını çıkarırlardı.

Medreselerde günde 4-5 saat ders işlenirdi. Derslere sabah başlanır, öğle namazı ara verilir ve ikindiden sonra devam edilirdi. Ders kitapları Arapça ama münazara, mütalaa ve müzakere dili Türkçe idi. Medreseden mezun olan danışmend/talebe, önce mülazım/maaşsız stajyer memur olur, devletin kazasker/matlab defterine kaydolarak atama sırası bekler, başarı durumu ve hamisinin derecesine göre kadı veya ilk medrese olan Tecrid medreselerinde müderris olarak görev başlardı. (Hızlı, 1991:38)

Her medresede 2-3 yıl çalıştıktan sonra kazasker huzurunda sözlü sınav girer, başarısına göre üst medreselerde görevlendirilirdi. Süleymaniye veya Semaniye'den mezun olup sırasıyla bu medreselerde müderris olarak çalışmaya devam eden son medreseden mezun olduktan sonra Ulemâ /İlim sahibi/ Profesör olurdu.

Osmanlı medreseleri umumi medreseler ve ihtisas medreseleri diye iki yapıya sahipti. Anadolu medreselerinin çoğu umumi medreselerdi. Umumi medreseler Kadı, Müftü ve Müderris yetiştirirdi. İhtisas medreseleri Hadis, Kurra, Astronomi, Tıp ve Hendeşe/matematik ilimlerinde uzman yetiştirirdi. Bu medreselerde okutulan bilimler üçe ayrılır:

1. Dini-hukuki bilimler: tefsir hadis, fıkıh, kelâm 2. Aklî bilimler: felsefe, matematik, astronomi, tıp 3. Âlet/yardımcı bilimler: sarf-nahiv, belâgat, mantık, bedî'...

Medreselerde işlenen ders kitapları, medresenin derecesine göre değişmektedir. Belâgat kitapları, 20'li 30'lu ve 40'lı medreselerin temel ders kitaplarıdır.

2. DİL ÖĞRETİMİNDE MANZUM SÖZLÜKLERİN ROLÜ

Sıbyân mekteplerinin son yıllarında ve medrese eğitiminin ilk dönemlerinde zorunlu ders olan Belâgat dersi, güzel konuşma ve yazma, düzgün cümle kurma, aruz, kafiye

ve şiir bilgisi ve edebi sanatlar açısından öğrenciye sanat kapısını açmakta ve detaylı bilgiler öğretmektedir. Osmanlı devlet adamlarının sanat dallarında özellikle klasik şiirde başarılı olması, yirmi üç padişahın divan sahibi olması medreselerdeki uygulamalı belâgat dersinin başarısıdır.

Belâgat dersinde sarf/etimoloji, nahiv/formoloji, meânî, beyân ve Bedî konuları işlenmekte; Miftah, Mısbat, Mutavvel, Muh-tasar ve Telhîs gibi eserler okutulmaktadır. Manzum sözlükler bu konuların öğretilmesinde en mühim yardımcı ders kitabı olarak dikkat çekmektedir. (Akün:1996:393)

Selçuklu medreselerinde Arapçanın ilim dili olması, bu dilin öğretilmesinde sözlüklerin önemini ortaya çıkardı. Kaşgarlı, Divanü Lugati't-Türk'ü Türkçe-Arapça ilk sözlük olarak 1074 yılında tamamladı. Bu tarihten itibaren artan sözlük yazma geleneği 13. asırda kaleme alınan manzum sözlüklerle yeni bir anlayışa kavuştu. (Erdem, 2005)

Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olarak kaleme alınan bu manzum sözlükler, dil öğretiminin yanında yazıldıkları dönemin yöresel ağız özellikleri ve arkaik kelimeleri hakkında bilgi verdiği için de önem arz etmektedir. (Akçay, 2010)

Bu manzum sözlüklerin ilk örneklerinden birisi, 13. asırda, H.640/M.1243 yılında Çemişgezek Kadısı Şemsüddin Ahmet Zeke-riyyâ'nın oğlu Şükrullâh tarafından nazmedilen Arapça-Farsça Zühretü'l-Edeb adlı eserdir. (Öz, 2010:48-52)

Manzum sözlük geleneğinin iki mühim ismi Kütahya'da yetişmiştir. Germiyânoğlu Süleyman Şah'a bağlı olan Ahmedî'nin Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu Musa Bey'i eğitmek ve ders vermek amacıyla 1380'li yıllarda yazdığı Mirkatü'l Edeb, Arapça-Farsça ve satır altı Türkçe bir manzum sözlüktür. (Kartal, 2003)

Germiyân döneminin ikinci satır altı Arapça-Farsça-Türkçe sözlüğü Ahmed-i Dâî tarafından kaleme alınan Ukûdü'l-Cevâhir'dir. Germiyân sarayından Osmanlı sarayına Şehzâde Murad'ın (II.Murad) eğitimi

için gönderilen Ahmed-i Dâ'î, Çelebi Mehmet'in şehzâdesi II. Murad'ın eğitimi için Arapça-Farsça bu manzum sözlüğü kaleme almış ve kelimelerin altına da satır altı Türkçe karşılıklarını yazmıştır. Eser, 51 kıt'a ve 650 beyitten ibarettir. (Güler, 2014)

Araştırmalara göre Anadolu sahasında 14 Arapça-Farsça-Türkçe, 12 Arapça-Türkçe, 24 Farsça-Türkçe, 4 Rumca-Türkçe, 1 Bulgarca-Türkçe, 1 Afganca-Hintçe-Arapça-Farsça-Türkçe, 1 Boşnakça-Türkçe ve 1 Ermenice-Türkçe ve 19.asırda manzum Fransızca-Türkçe olmak üzere elliden fazla manzum sözlük yazılmıştır. Anadolu sahasında Farsça-Türkçe ilk manzum sözlüklerden biri El-Konevî'nin 1399 yılında kaleme aldığı Tuhfe-i Hüsâm isimli eserdir.

Elliyi aşkın yazılan bu manzum sözlükler içerisinde en çok okutulan, basılan veya şerhi yapılan manzum sözlükler Tuhfe-i Şahidi, Sübha-i Sıbyân ve Tuhfe-i Vehbi'dir. [Kütahya Germiyan sokakta medfun meşhur Ahterî'nin Ahter-i Kebir isimli sözlüğü Osmanlı sözlük geleneğinin en önemli eserlerindendir.] (Kılıç, 2001; Kılıç, 2006)

Araştırmalara göre manzum sözlüklerin en önemli yazılma sebebi grameri kavratmak, dil öğretimine yardımcı olmak ve dil öğretiminin süresini kısaltmaktır. Mekteplerde ve medreselerde ilim yolundaki zorlukları kolaylaştıran en önemli araç dildir ve yabancı dilleri özellikle Arapça ve Farsçayı karşılıklarıyla öğreten dil kitapları manzum sözlüklerdir. (Akçay, 2009:3-5)

Manzum sözlüklerde öğretilen kelime sayısı bin/üç bin kelime arasında değişmektedir. Çoğunlukla tuhfe ve nazm gibi isimlerle birlikte anılan manzum sözlüklerin amaçlarını Tuhfe-i Nushî'nin içeriğinden alıntılarla birlikte şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Mukaddime veya dibâce denilen bir girişle başlayan manzum sözlüklerin giriş bölümünde talebelere Allahın isimleri ve sıfatları anlatılır. Bu isim ve sıfatlar üç dilde kullanılan kelime örnekleriyle kavratılır. Hz.

Peygambere salat ü selâm, âl ü ashâbına dua kılınır. Ardından önemli bazı dini kavramlar yorumlanır. Talebelere eğitimin, dil öğrenmenin kişinin kendisine ve insanlara faydası anlatılır. Bu bölüm 60-70 beyit civarında nazmedilmiştir. (Tanyıldız, 2013:7-9)

2. İkinci bölümde sözlük kısmına geçilir. Kıt'aların nazım birimi beyittir. Bu bölüm 4-20 beyit arasında değişen kıt'alardan oluşur. Bu kıt'alarda nazm ve mesnevi gibi farklı nazım şekilleri kullanılmaktadır. Kıt'aların başlığı Arapça veya Farsçadır. Arapça her harften kıt'a söylemek adettir.

3. Kıt'alar aruz vezninin ezberlemesi kolay kalıplarıyla oluşturulmuştur. Her kıt'ada aynı alandan kelimeler veya birbiriyle bağlantısız Türkçe kelimeler yer almakta ve bu kelimelerin Arapça veya Farsça karşılığı Türkçe kelimedenden önce veya sonra verilmektedir.

4. Her kıt'anın sonunda o kıt'anın vezni verilmekte, böylelikle vezinle birlikte ses ve ahenk kavratılmaktadır.

5. Sözlük içerisinde kelimelerle birlikte deyimler, darb-ı meseller-atasözleri ve deyişler verilerek mecaz anlamlar öğretilmektedir.

6. Eş anlamlı veya cinaslı kelimeler yoluyla farklılıklar ortaya konulmaktadır.

7. Bazı mısralar tüm olarak çevrilmekte, böylelikle Arapça veya Farsça kelimeleri kibarlar ezberletilmektedir.

8. Beyitlerde tenasüp başta olmak üzere teşbih, tezat, istikak, cinas, leff ü neşr, aliterasyon gibi ses ve anlam sanatları öğretilmektedir.

9. Kelimeler dahi, di, dirler, dinür, dinülür, hem, öyle, oldu, ne, nedür gibi edat ve bağlaçlarla birbirine bağlanmaktadır.

10. Beyitlerde basit cümleler kullanılmıştır. Bu cümlelerin bir kısmı devriktir.

11. Her kıt'anın son beyitlerinde başta dil öğrenmenin faydaları üzerine olmak üzere dini ve ahlaki çeşitli nasihatlerde bulunulmaktadır.

3. TUHFE-İ NUSHÎ

Klâsik Türk edebiyatının en mühim kaynaklarından biri olan manzum sözlükler ve şerhleri üzerinde son yıllarda dikkat çekici düzeyde araştırmalar yapılmaktadır. Osmanlı mekteplerinde ve medreselerinde müderrisler tarafından dil öğretimine yardımcı olmak üzere kaleme alınan manzum sözlükler, Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vererek bu dillerin öğretilmesini kolaylaştıran öğretici ders kitapları ve eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Gülhan, 2005:7)

Anadolu'da ilk örneklerini 13.asrın başlarında gördüğümüz Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olarak kaleme alınan bu manzum sözlükler, dil öğretiminin yanında yazıldıkları dönemin yöresel ağız özellikleri ve arkaik kelimeleri hakkında bilgi verdiği için de önem arz etmektedir.

Harput coğrafyasının en kadim şehirlerinden biri olan Çemişgezek, İndelikleriyle meşhurdur ve yaklaşık sekiz bin yıllık bir tarihe sahiptir. 16. asrın başında sancaktır.³ Süleymaniye/Hamidiye ve Yelmaniye adıyla iki önemli medreseye sahip olan Çemişgezek'in o yıllarda bir ilim şehri olduğu anlaşılmaktadır. Anadoludaki ilk Arapça-Farsça sözlük yazarı olarak bilinen Çemişgezek Kadısı Şemseddin Ahmed'in oğlu Şükrullah tarafından Miladi 1242 yılından kaleme alınan Zühretü'l Edep'ten sonra Çemişgezek'ten yetişen bir diğer Arapça-Farsça-Türkçe sözlük müellifi de Nasûh Paşa'dır. (Öz, 2010:270-271)

On dokuzuncu asrın ortalarında Erzurum Defterdarlığında ve Mutasarrıflığında görev yapan Nasûh Efendi eserinin başında yer alan şu ifadeye göre Çemişgezekli'dir. "Meşâhîr-i kitâb-ı ma'ârif; nisabdan

Çemişgezekî merhûm Nasûh Efendiniñ iş bu Tuhfe-i Nushî ismiyle müsemma tuhfe-i bergüzîdeleri erbâb-ı vatana bir yâdigâr olmak arzûsıyla def'a-i 'ûlâ olarak mahdûmı 'Ârif Hikmet Efendî ma'rifetiyle biñ ikiyüz toksan yedi senesi tab' ve temsîl kılınmışdır.⁴

İmâmzâdelerden Nasûh Efendi Çemişgezek'in Germili/Germ İli Nahiyesinde doğmuştur. Bugün adı Gedikler olan nahiye, 13. asrın başlarında Harezm'den gelerek bu coğrafyaya yerleşen Germülü/Germili/Germiyanlı Türkmenlerin Anadolu'da yerleştiği ve bir süre yönettiği ilk merkezlerdendir. Yörede Germisik/Germ ısıık/Kermisik adlı farklı yerleşim yerleri de görülmektedir. Germiyanogulları 1280'li yıllarda Batı Anadolu'ya yerleşmiş ve Kütahya'da yüz elli yıla yakın süren önemli bir Beylik kurmuşlardır. (Varlık, 1974)

Nasûh Efendi, eserini 1842 yılında yazdığına göre 1800'lü yılların başında doğmuş olmalıdır. Soyundan gelen torunları bugün Germili'nde yaşamaktadır ama dedelerinin doğum tarihi hakkında net bir bilgi verememektedirler. İyi bir medrese eğitimi aldığı anlaşılan Nasûh Paşa Divan-i Hümayun Katipliği, Erzurum Defterdarlığı ve Erzurum Mutasarrıflığında bulunmuştur.

Torununun oğlu Ayhan Sızan Bey ve akrabalarından Özden Tüzün Bey'den edindiğimiz bilgilere göre Nasûh Efendi'nin babası Osmanlı'da Serdar olarak görev yapan Bekir Efendi'dir. Amcası dönemin âlimlerinden Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi'nin soyunu Ferit ve Haldun Beyler devam ettirmiştir. Bekir Efendi'nin Nasûh Efendi dışında Yakup ve İsmail adında iki erkek evladı ve Naime, Şemsi ve Alime adlı üç kızı vardır.

Nasûh Efendi'nin Arif Hikmet'in dışında Nedim ve Besim adında iki oğlu daha

² Tuhfe-i Nushî üzerinde kitap çalışmamız devam etmektedir.

³ Şah İsmail'in şehzâdesi Sâm Mirzâ tarafından 1560'lı yıllarda kaleme alınan Tuhfe-i Sâmî'ye göre onaltıncı asırda Tebriz coğrafyasında yaşayan şairlerden biri de Çemişgezek Türklerinden Mevlânâ Yaradılmış'tır. (Karaismailoğlu, 2001:166) Şair, Simyacı'dır ve güzel şiirleri vardır:

Senindir yâ İlâhî cümle fermân
Kimüne derd virürsin kimine dermân

⁴ Nisab sahibi / tanınmış şahsiyetlerden Çemişgezekli merhûm Nasûh Efendi'nin Tuhfe-i Nushî ismiyle şöhrete ulaşmış eğitim ve bilgi kitabı olan bu seçkin eseri, oğlu Ârif Hikmet Efendi'nin ma'rifetiyle vatan sahiplerine bir yâdigâr olsun diye H.1297/M.1881 yılında ilk defa aslına uygun olarak basılmıştır.

vardır.⁵ Aile soyunu Ermenilerle mücadele eden Nedim Efendi'den devam ettirmiş ve Cumhuriyetten sonra Sızan soy ismini kullanmıştır.

Yörede Erzurum Mutasarrıflığında çalıştığı için Paşa olarak anılan Nasûh Efendi, Germili nahiyesinde Alman mühendislerle bir konak yaptırarak burada yaşamış ve bir rivayete göre Erzurumda, bir rivayete göre köyünde vefat etmiştir. Nasuh Efendi Konağı olarak bilinen ve halen sağlam olan bu konağın kapısında yer alan bir kitabeye göre konak M.1856 yılında yapılmıştır.⁶ Konak kitabesi şöyledir:

Bâb-ı Sa'âdet-hâne-yi Cihân
Hâzihi dâru'l-emâni mislu kusûri'l-cinâni
Târîhuhâ cevher kânet lizî kıyemi
Mevlâye sellim anî'l-âlâmi sâkinehâ
Ve ahrusha kâimeten bi'l hayri ve'n-niami
Sene 1272/M.1856
Cihan Saadetinin Kapısı
Burası Cennet köşkleri gibi emniyetli bir kapıdır.
Yapıldığı tarih noktalı harflerle düşürülmüş-
tür
Yarabbi! Bu evde oturanları elemlerden uzak tut
Ve bu evi, hayırlı nimetlerle daima koru...

Nasûh Efendi, Tuhfe'nin mukaddimesinde bu eseri kaleme aldığı tarih hakkında net bir bilgi vermektedir:⁷

⁵ Bilgilerde ve okumalarda yardımcı olan Ayhan Sızan'a, Özden Bey'e, talebelerim Gakko Mustafa'ya, Şükrü'ye ve ayrıca Kanar Hocama teşekkür ederim.

⁶ Yörede anlatılan hikayeye göre devlet kademesinde yükseldiği yıllarda köyüne gelen Nasuh Efendi'ye hemşerileri kahve ikram eder. Kahveyi beğenen ve kahveyi getiren kızın yetenekli ellerinin farkına varan Paşa, kıza talip olur. Yaşı Paşadan hayli küçük olmasına rağmen bu evliliğe evet diyen genç kız, sabah kalktığımda anne ve babamı göreceğim koca bir konak yaparsan bu evliliğe razıyım, der. Nasuh Paşa konağı bu şartla yaptırmıştır.

⁷ Beyitlerin başında sayfa ve kaçınıcı beyit oldukları gösterilmiştir.

67. Didiler baña bu târîhi o kırklar çıkuban
Hu tevekkeltü 'Alâllahu diyüp kıldım he-
ves

1330-40=1290-32=H.1258/M.1842

Nasuh Efendi, 1842 yılında kaleme aldığı Tuhfe-i Nushî'nin mukaddime kısmında 1839 yılında tahta çıkan I. Abdülmecîd'i (1823-1861) övmektedir.

38. Ya'ni hâkân-ı zamân 'Abdü'l- mecîd
Mazhar-ı ism-i hüdvendi mecîd

39. İsm-i pâkî gibidi mecd ü şeref
Görmedi misliñ anıñ âtî selef

Nasuh Efendi, eserini 1842 yılında Diyarbakır Müşiri olan Ahmet Zekeriyya Paşa'ya arz kılmış, hüner ve ma'rifete ragbet eden Paşa'yı samimi duygularla övmüştür.

5/51. Zekeriyâ Paşa dinse lakabı
Terk-i kizbe ider etfâl ü sabı

52. Dinse Ahmed paşa hoş ismi añar
Eşkîyâ ditremege başlarlar

56. 'Arz kıl aña bu tuhfeyi sen
İnşaallâh ola makbûl-i hasen

66. Ey Nasûh eyle hulûsile du'â sözünü kes
Hizmet it señ o müşîre bu tefâhur saña
pes⁸

Nasuh Efendi'nin vefatı belli değildir. Bu eser 1881 yılında oğlu tarafından bastırıldığına göre bu yıldan önce vefat etmiştir.

Arapça-Farsça-Türkçe yazılan on yedi manzum sözlüğün sonuncusu olan Tuhfe-i Nushî'nin nazım birimi beyittir. Dibace/giriş bölümü mesnevi, kıt'alar/ bölümler nazım nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Tuhfe-i

⁸ Mukaddimenin bu beytinin vezni fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün'dür.

Nushî, mesnevi nazım şekliyle yazılan altmış yedi beyitlik bir mukaddime ile başlar. Mukaddimenin vezni Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün'dür. Kıt'a başlıklarında nazm ve beyit sırası verilmektedir.

Eserde, "elif" ten "ye" harfine yirmi dokuz harfe göre; dört ve yirmi bir beyit arasında değişen nazmlardan oluşan elli üç kıt'a ve son bölümde farklı üç kıtadan oluşan ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış yüz sekiz beyit bulunmaktadır. Bu son üç kıt'ada özellikle Farsça fiillere ve Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Tuhfe-i Nushî'de biri mesnevi/mukaddime, 53 nazm ve üç mesneviden oluşan elli yedi manzumede altı yüz on beyit yer almaktadır. Mukaddime hariç eserin sözlük kısmı 543 beyittir. Eserde manzumeler şu vezinlerle yazılmıştır:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Kıt'aların son takti beyitlerinde vezinler verilmiş ve aruzun basit kalıpları öğretilmeye çalışılmıştır. Kıt'aların beyit sayısı 4-21 arasında değişmektedir. Sondaki mesnevilerin beyit sayısı 18, 67 ve 23'tür. Nasuh Efendi, nazımdaki başarısı kalıcı olsun diye bu eseri kaleme almıştır. Kıt'alar, harfû'l elif, harfû'l ya ma' el-ha ve harfû'l hâ ma' el-medd gibi başlıklar altında düzenlenmiştir. Eserin sonunda yer alan şu ifadeye göre bu eser 1881 yılında oğlu Arif Hikmet vasıtası ile basılmıştır:

Ve sallâllahu 'alâ eşref-i nûr-i cemî'ü'l enbiyâ-i ve'l-mürselîn ve'l-hamdülillâhi Rab-bi'l-âlemîn.⁹

Kadd-i tab'

Haza el-tuhfetü'l-mergube def'a-i ûlâ bi-ma'rifet-i 'Ârif Hikmet müellif-zâde Çemişgezegî fi- matba'a-i Hattat Tefvik bâ-ser kaleme mine'l-kâin Der-sa'âdet kurb-ı Sey-hü'l-Vefâ li-sene seb'a ve tis'in ve mieteyni ve

elf min hicrete min lehü'l-'izzü's-şeref.¹⁰

Eserde yer alan kıt'aların son beyitlerinde ahlaki ve dini öğütlerde bulunulmakta, öğretimin yanında eğitim unsurları da öncelikle kullanılmaktadır. Manzum sözlüklerin faydalarından biri de özellikle son beyitlerde öne çıkarılan nasihatlardır. Manzumelerin son beyitlerinde talebelere değerler üzerinden öğütler verilmekte ve hedef/model insana yönelik yönlendirmelerde bulunulmaktadır. Nasuh Efendi bu yöntemi eserinde gayet başarılı bir biçimde uygulamaktadır.

Tuhfe, ehl-i irfan için yazılmıştır. İlim ve marifet yolunda kaleme alındığı bellidir. Eserini Erbab-ı vatana yadigar olmak arzusuyla yazan Nasuh Paşa, manzumelerinin son beyitlerinde ilim pazarında inci satıcısı olduğunu söyleyerek öğütlerde bulunur. Eserinin akik, lal ve mercanla dolu olduğunu söyler. Benim nazmımı okuyanların gönlünde kir pas kalmaz der.

Yazar, eserini gayretle kaleme alır. Bu Tuhfe'yi okuyan çocuk olgunlaşır, faydalı ve iyi bir insan olur. Bu eseri okuyanın gönlü aydınlanır, kalbi cılayanır. Edep yolu bu eserlerle dokunur. Şiire yönelik bu sözleri yani Tuhfe'yi okuyanlar tazelenir.

Bu taze hediye oku ki gönlündeki gam keder kaybolsun, der. Bu eseri okuyanlar gönül eyvanına kandil yakarlar. Darda kalan âdemin ilacı okuyup yazmadadır. Cahil olan sevinemez ve bolluğa ulaşamaz. Yeni bir manzume yazan insanın ilmi ve nimeti artar.

Nasuh Efendi ilim yolunda âlimlerin imamı kabul edilen Cebel Oğlu Mu'âz'ı, "Hz. peygamberin" Âlimler kıyamet gününde bir araya geldiklerinde Muâz, bir ok atımı veya bir tas atımı onların önünde olacak" sözünden dolayı örnek göstererek muhatap almakta; hafız ve fakih olan bu büyük sahabeye cemaat olmayı dilemektedir. Nasuh Efendi'ye

⁹ "Allahın selâmı onun yüce nuruyla şereflenmiş nebilerin ve peygamberlerin üzerine olsun"

¹⁰ Basım Özellikleri: Beğenilen ve ilgi gören bu eserin birinci baskısı, Çemişgezekli müellifin oğlu Arif Hikmet vasıtası ile İstanbul Şeyh Vefa yakınında bulunan Hattat Tefvik matbaasında hicri bin iki yüz doksan yedi senesinde basılmıştır. Şeref ve izzet onun olsun. H. 1297/M.1881

göre ilmi olan minnet etmez. Kulağım dinç olsun diyorsan elif gibi tenhaya çekil der.

İnsan evladı gündüz ve gece ilim yolunda çalışmalı, ilmiyle sa'y etmelidir. Allah ilim öğretenleri başıslasın diye dua etmek gerekir. Kıymetin daima bilinsin istiyorsan oku. İlme devam eden iki cihanda keramet bulur. Mal mülk gider, İlim bâkidir. Paran varsa ma'rifet yoluna sarf et. İhlasla amel et. Ölümüne çare bulunmaz bil. Ma'rifet uğruna demirden çarık giy. İlim için zahmet çekenin idraki artar, cahil meclisine ayak basma sözleri Tuhfe'de geçen diğer öğütlerdendir. Bazı örnek beyitler şöyledir:

376. 'İlm için her kim çekerse zahmeti
Bil mezîddir anda dâl ü râ vü kâf

392. İstirâhat diler isen bu cihânda cânım
Diliñi sâfi kılup kibr ü hasedden it pâk

176. 'Ulemâdır enbiyâya vâris
107. 'İlm oku kim olasin dâima sen 'âli-cenâb

148. Ger idersen 'ilme çok sa'y-i belîg
Hak virir saña çok 'âlî mertebe

461. Dâr-ı 'ukbâda bize cenneti vir ey Tañrı
A'tinâ el-cennete fî'l ahireti yâ Allah

482. Allahümme a'fini min külli belâ ed-dünyâ
"Allahım, dünyadaki bütün belâlardan beni koru ve affet."

Gözüm nuru dediği çocuklarına cümle işin kârı, ma'rifet sahibi olmaktır der. Talebelere sabırlı ol, sabır Eyyub misali her belayı def eder, sabreden maksadına erişir diye seslenir.

142. Sabırdır def'-i belâ-yı âdem
Sabır ol her şey'e misl-i Eyyûb

153. Yarlıgasun Hak sizi mahşerde
Gaferallah leküm fî'l 'arasât

260. Ey Nasûh olma bu dünyâda her eşyâya melûl

Dünyanın işi kadîm böyle gelür böyle gider

Tuhfe'den bir kaç Kıt'a/Nazm örneği aşağıdadır:

Harfû'l-Cîm ma' el-yâ

14

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

187. Dilek idicidir nâzî vü râcî
Dahi yalvarıcı zârî' vü nâcî

188. Peder mâder baba ana eb ü ümm
Dahi hem uht ü hwâher oldı bacı

189. Şeker tatlu huluv öyle dimekdir
Di telh ü mür ü semme Türkçe acı

190. Çiçek zehre oldı hem öyle şükûf
Diraht-ı verd dimekdir gül agacı

191. Di miksîrû'l-keâm gû-yî bisyâr
Dahi gûy ü keâm oldı kelacı

192. Şu dâr-ı târ da kalan âdemin bil
Okuyup yazmadır anıñ 'ilâcı

Harfû'l-Râ ma' el-medd

26

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

278. Kesîr ü vâfir ü çok oldı bisyâr
Dahi taglara di a'lâm ü kûhsâr

279. İki yüz oldı dü-rû öyle vecheyn
Yañaklara dinür haddân ü ruhsâr

280. Sevâba didiler ecr öyle pâdâş
Günâhdır suç ü asâm öyle evzâr

281. Ağac dalı nihâl ü şâh ü agsân

- Agaclardır dirahtân öyle eşcâr
282. Yola dindi tarîk ü râh u minhâc
Dahi öyle sırât ü nehc ü hencâr
283. Tebâr ü dûdmân oldu kabîle
Dahi hemsâyeye komşu öyledir câr
- 21/284. Bulut ebr ü gamâm öyle sehâbdır
Dinür yagmurlara bârân ü emtâr
285. Lugatde havf ü bîm korku dimekdir
Dahi sayruya di med'ûs ü bîmâr
286. Hadîka bağçedir hem öyle ravza
Di meyve ismine bâr öyle esmâr
287. 'Adâlet dâd-i kerden öyle iksât
Dahi zulm ıssı zâlim ü sitemkâr
288. Dileriz Tañrı kurtar bizi oddan
Fi nercû rabbi halisnâ mine'n-nâr¹¹
289. Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Çalış 'ilme cihânda olma bî-kâr

Harfû'l Kâf

40

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

379. Bil neşîmen mastaba öyle turak
Bâd- ı pâ yükrük ata di hem Burak
380. Dindi mihmâne konuk zayf öyle di
Mizbân mizyâf demek oldu konak
381. Berk ü evrâk oldu yapraklar adı
Hem nihâl ü gars ü şâhdır dal budak
382. Kıdr ü dîğ tencere ismine dinür
Kâs(e) ü tas üsgüre¹² avân ü çanak

383. Yek-zebân bir dillü vâhidü'l-lisân
Birlik olmak ittihâd ü ittifâk
- 28/384. Bil tekellüm söylemek goften demek
Hem o ma'nâya gelür nutk ü nitâk
385. Bel kuşagina di zünnâr ü kemer
Hem dahi öyle demek oldu nitâk
386. Encümen-i 'ilme dâ'im hâzır ol
Meclis-i cühhâle sen basma ayak

4. SONUÇ

Mahalle mekteplerinde ve medreselerinde ders olarak okutulan manzum sözlüklerin dil öğretimindeki rolü önemlidir. Selçuklu-Osmanlı sıbyan/mahalle mekteplerinde ve medreselerinde yaklaşık altı yüz yıl süren dil öğretiminde en önemli yardımcı ders kitabı manzum sözlüklerdir. Dil öğretiminde kelime ve cümle öğretmenin en kısa ve güvenilir yolu manzum sözlüklerdir. İlkokul ve ortaokul yabancı dil öğretiminde hece ölçüsüyle kafiyeli 7'li veya 8'li ölçüyle yazılacak manzum mısralar ve bu mısralara yerleştirilecek yabancı kelimeler ezber yoluyla daha kısa bir sürede öğretilir.

Osmanlı medreselerinde Türkçe gramer kuralları bu manzum yolla daha kolay öğretilmiştir. İlkokuldan itibaren gramer dersi vermemize rağmen dilimizin yazım aşamasında başarılı olamamamızın altında, kelime hazinesi zengin talebeler yetiştiremememiz yatmaktadır. Manzum dil kitaplarının yazılması ve anlamdaş kelimelerin ezberletilmesi öğrencinin kelime dünyasını zenginleştirecek ve ifade gücünü artıracaktır.

Osmanlı Sıbyân mekteplerinde ve medreselerinde okutulan manzum sözlüklerin sağladığı eğitim, dil öğretimi dışında sağladığı disiplinli çalışma yoluyla edebi ve ahlaki unsurlarla donatılmış insan modelinin ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur. Bugün eğitim modelimiz yerli değil Batıdır. Eğitim araştırmalarının çoğu Batılı istatistiklere göre düzenlenmekte ve eğitim modelimiz bu yapıya göre düzenlenmekte ve değiştirilmektedir.

¹¹ "Allahım, bizi cehennem ateşinden kurtar."

¹² Üsgüre, Çemişgezek ve Harput yöresinde çok kullanılan bir kelimedir. İçi sırlı toprak kap, bakır çorba tası, Orta büyüklükte derince tas, topraktan veya madenden yapılmış çorba tası, çukur çanak.

Tuhfe'nin yerli/Osmanlı yapısı bu bakımdan da değerlendirilmelidir.

Dil öğretiminde yerli modeller üretmek yerine batılı öğretim modelleri benimsemiği için dil eğitim modelimiz başarılı olamamıştır. Dil eğitiminde okutulan ders kitapları ve diğer materyaller Batının ahlaki değerlerine uygun olduğu için eğitim modelinizin adı yerli olsa bile materyalleriniz yabancı olunca eğittiğiniz insan modeli yerli olamamakta, üstelik öğretmenleriniz de bunun fark edememektedirler. Osmanlı mekteplerinde ve medreselerinde dil eğitimi ve öğretimi için kullanılan manzum sözlük geleneği yaklaşık 600 yıl süren bir sürede dil öğretiminde son derece başarılı olmuş ve medreseyi bitiren her öğrencisine konuşacak anlayacak ve yazacak derecede yeterli bir yabancı dil eğitimi kazandırmıştır.

Bu medreselerden mezun olan devlet adamları, padişahlar, sadrazamlar, kazaskerler/yargıçlar, sanatçılar şairler ve diğer devlet görevlileri en az iki dilde kitap/divan yazacak kadar yabancı dil öğrenmiş ve başarılı olmuşlardır. Bu asırda uzun yıllardır dil eğitiminde başarılı olamamamızın ana sebebi metot ve materyallerde yerleşememektir.

Bu sözlüklerin sonuncusu olan Tuhfe-i Nushî yukarıdaki açıklamaları desteklemek için ilk defa ilim âlemine tanıtılmaktadır. Tuhfe, dördü mesnevi, elli üçü nazım nazım şekliyle yazılmış elli yedi nazım şekli ve altı yüz on beyitten meydana gelen küçük çaplı manzum sözlüklerimizden biridir. Her kıtânın sonunda verilen vezin okuması talebinin kulağını sese, ahenge alıştırmaktadır.

Nasuh Efendi oğlu başta olmak üzere talebelere ilim öğretme yolunda kaleme aldığı bu eserinde en çok ilmin faydaları üzerinde durmakta, ilim ve iyi insan ilişkisine yönelik konulara değinmektedir.

Nasuh Efendi bu eserinde yaklaşık iki bin altı yüz Farsça ve Arapça kelimenin Türkçe karşılığını vermektedir. Bu kelimelerden Farsça olanların sayısı Arapça kelimeler-

den fazladır. Bu metod, dil öğretiminin kelime ezberlemekten geçtiği inancını güçlendirmek ve bugüne model olabilmektedir. Bu yapı ezberi güçlendirdiği gibi şiiri de sevdirmektedir.

Giriş/mukaddime kısmından itibaren eğitim yönü ortaya konulan sözlük ilk mısralarına Allah'ın büyüklüğünü anlatan kelimelerle başlamaktadır. Sözlük, kelime ezberi dışında aruz, nazım şekli, nazım birimi gibi şiir yazma öğreticiliği üstlenmekte ve her kıt'ada bunu öne çıkarmaktadır.

Tuhfe'nin bu yapısı günümüz ilköğretim/ilköğretim eğitiminde yabancı dil öğretmek için nazımın/şiirin ahenginden faydalanmak gerekir düşüncemizi desteklemektedir. Yabancı dil öğretiminde basit heceli şiirlerin çevirisinden yararlanılmalıdır.

Manzum sözlüklerimizin, özellikle son dönemde kaleme alınan Çemişgezekli Nasuh Efendi'nin **Tuhfe-i Nushî** adlı manzum sözlüğünün yabancı dil öğretiminde metod olarak incelenmesi dil öğretimine yeni bakış açıları kazandıracaktır. Sonuç olarak dil öğretiminde bir süre bu yerli modelin pilot okullarda denenmesinin yararlı olabileceğini söyleyebiliriz.

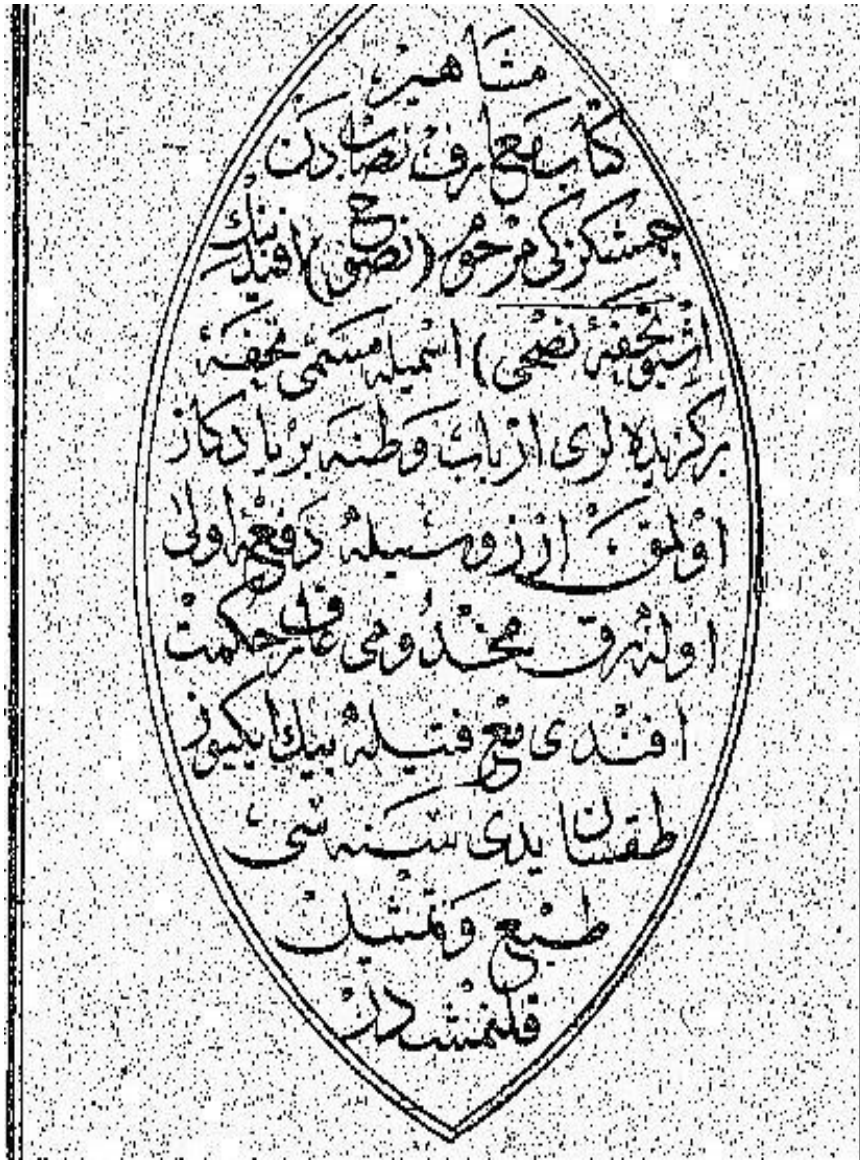
KAYNAKÇA

- Akçay, Y. (2010). Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şamilü'l-Lüga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme, İÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Akçay, Y. (2009). "Manzum Sözlüklerin Modern Sözlükçülüğe Uygulanabilirliği", Turkish Studies Volume4/4 Summer.
- Akün, Ö. F. (1996). "Divan Edebiyatı", DİA, C.Ix, S.393.
- Baltacı C. (1976) XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İstanbul.
- Bilge, M. (1984) İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul S. 29-30;
- Çağırın, Ö. (2000). Feriştioğlu Sözlüğü Üzerine Bir Dil İncelemesi, Kayseri.

- Çınar, B. (2007). Miftâh-i Lisân, Manzum Türkçe-Fransızca Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erdem, M. D. (2005). "Manzum Sözlükler Ve Tuhfe-i Âsım", International Journal Of Central Asian Studies, Volume 10-1, Korea.
- Golkarian (Güldiken), K. (2005). Moheg Türkçe-Farsça Farsça-Türkçe Sözlük, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Güler, K. (2014), " Germiyan'da Edebî Muhît ve Ahmed-i Dâ'î'nin Ukudü'l Cevâhir'i, "Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III" 08-10 Mayıs 2014 Kütahya.
- Gülhan, A. (2005). "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil Ve Üslûp Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", Celal Bayar Üniversitesi İi.Uluslararası Türk Tarihi Ve Edebiyatı Kongresi, 11-12-13 Kasım. Manisa.
- Gümüş, Z. (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri", Turkish Studies, Volume 2/4 S. 423-434.
- Hızlı, M. (1991), Osmanlılarda İlk Medreseler, Milli Kültür, Ankara
- İhsanoğlu, E. "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", Belleten, C. Lxvi, Sy.247 (Aralık 2002), S.849-903
- İmamoğlu, A. H. (2005). Tuhfe-i Şahidi: Muğlalı Şahidi İbrahim Dede (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük). Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- İpekten, H. vd. (1988). Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İşpirli, M. (2003) "Medrese" TDVİA C.28, Ankara
- Kanar, M. (1983). Büyük Farsça-Türkçe-Sözlük, Birim Yayınları, İstanbul.
- Karaismailoğlu, A. (2001). Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ankara.
- Kartal, A. (2003). Tuhfe-i Remzî, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kılıç, A. (2001). Mustafa Bin Osman Keskin, Manzûme-i Keskin (İnceleme-Metin-Sözlük), Kayseri, Laçın Yayınları.
- Kılıç, A. (2006). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği Ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan" Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı) S. 20, S.65-77, Kayseri.
- Kılıç, A. (2006). "Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi "Hediyetü'l-İhvân", Turkish Studies, Sayı 1, S. 19-28.
- Kılıç, A. (2007). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî", Turkish Studies, Volume 2/2 S. 410-475.
- Kılıç, A. (2007). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", Turkish Studies, Volume 2/4 S. 516-548.
- Kılıç, R. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", Türk Kültürü, Yıl Xxxix, S. 456, Ankara, Nisan 2001, Ss. 205-216
- Kınalızade H. Çelebi, (1989). Tezkiretü's-Şu'ara, (Hazırlayan: İbrahim Kutluk), 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mutçalı, Serdar (1995). Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- Mütercim Asım Efendi (2000). Burhân-ı Kâtî', (Hazırlayan: Mürsel Öztürk- Derya Örs), Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nasuh Efendi Tuhfe-i Nushî (1880). İstanbul.
- Ölker, P. (2009). "Klâsik Edebiyatımızda Manzum Lügat Geleneği Ve Mahmûdiyye", Turkish Studies Volume 4/4 Summer S.873-885.
- Öz, Y. (2010), Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, Ankara.
- Özyalvaç, A. Naci (2011) "Bir Müfettiş Raporunda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri", Türkiyat Mecmuası, C. 21/Bahar S. 347-372
- Pakalın, M. Zeki, (1983) Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, C.2

- Meb Basımevi, İstanbul.
- Redhause, Sir James W.(1992). A Turkish And English Lexicon, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1989). Kâmûs-i Türkî, Enderrun Kitabevi, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1996). Kâmûsu'l-A'lâm, 6 Cilt, Tıpkı Basım/Faksimile, Kaşgar Neşriyat, Ankara.
- Şükün, Z. (1984). Farsça-Türkçe Lügat, Gencine-i Güftar, Ferheng-i Ziya, 3 Cilt, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tanyıldız, A. (2013). Tuhfe-Yi Lutfî, İstanbul.
- Ulusoy, A. (2007). Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri, Sü Sbe İabd Sböbd Yayınlanmamış Ylt, Konya
- Varlık, M.Ç. (1974), Germiyanogulları, İstanbul.
- Yakar, H. İ. (2007). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî", Turkish Studies. Volume 2/4, S. 1015-1025.
- Yurtseven, N. (2003). Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler Ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

EKLER

حرف الزاء مع المد	حرف الراء مع المد
دخی طاعلره دی اعلام و کهنشان نکا قلره دینور خدان و رخشان کاهدر صوج و انام اولیه اوزان آغا جلدر در رخشان اولیه اشجان دخی اولیه صراط و نهج و هجیان دخی هم سایه قوشی اولیه درخشان	کشمیر و فایز و جوق اولدی بیستیم ایکی یوز اولدی دور و اولیه جمیم ثوابه دید یلر لجر اولیه پاداش آغاج دالی نهال و شاخ و اغصان یوله دیندی طریق و راه و منهج تبار و دودمان اولدی قبیله
دینور یغور زلره باران و امطار دخی صبر و یدیه مدعون و نیاز دی مسوئه اسمینه بار اولیه انکار دخی ظلم استی ظالم و ستمکار فزجوارت خلصنا من النار جالیش علیه جهاند اولمه بی کار	بلوط ابر و غمام اولیه سخا بدر لغنه خوف و بیم قورق و یمکدر حدیقه بغجه دیر هم اولیه روضه عدالت دار کردن اولیه اقساط دیریز تگری قور تازی و ددن مفاعیلن مفاعیلن فقولن

٢٧٦	٢٧٧
باردا یوکرله آه دی هم براق میزبان مصیاف دیمک اولدی قوناق هم نهال و غصن و شاخه دال بوداق کاش طاس و سگوره اوان و جناق بریک اولیق ایچ ادا و انفاق	بیل نشیم مضطبه اولله طوراق دینه مهانه قونوق ضیف اولله در برک و اوراق اولدی یتر اقلزادی قدر و دیک نضیه اسمیه دینور یکر زان یزدیلوق واحد اللسان
هم او سغابه کور نطق و نطق همدخی اولله دیمک اولدی نطق تجلیس جمالیه سن بضمه ایاق	بیل تکلم سونیک کفن دیمک بل قوشا غینه دی زینار و کسر انجمن علیه داریم حاضر اولک

